

LA PSICOTERÀPIA TRANSFORMA LA PRAXIS MORAL?

¿LA PSICOTERAPIA TRANSFORMA LA PRAXIS MORAL?

IT PSICOTERAPIA TRANSFORM IT PRAXIS MORAL?

*Mikel García García**

DOI: 10.7203/anuari.psicologia.18.2.89

Resum

Aquesta recerca es va iniciar l'any 2014 amb l'objectiu principal de conèixer si els pacients que realitzen una psicoteràpia canvien la seua praxi moral. Altres objectius eren descobrir associacions significatives entre subgrups de la mostra. La mostra es va captar principalment per internet. Les dades arreplegades són: sociodemogràfiques; el qüestionari de personalitat MCMI, l'avaluació d'uns dilemes ètics amb respostes dicotòmiques i amb una explicació descriptiva. Els dilemes es dissenyaren específicament per a la recerca. L'anàlisi s'ha efectuat amb eines qualitatives (Atlas.ti) i quantitatives (SPSS) sobre una mostra vàlida de 85 subjectes, i amb la hipòtesi nul·la H_0 : Realitzar com a pacient un procés de psicoteràpia no incrementa l'elecció utilitarista davant de dilemes morals.

Resultats: *a)* es rebutja la H_0 , fer psicoteràpia si està associada a increment d'eleccions utilitaristes; *b)* els subjectes de més edat són més utilitaristes; *c)* les personalitats compulsives amb sentiment de culpa fan eleccions deontologistes. L'articulació d'anàlisi quantitativa i qualitatiu és poc freqüent en les recerques i, en la nostra, s'ha evidenciat el seu potencial generador de significat. Es discuteix sobre els resultats, insuficiències i abast de la recerca. Es conclou amb una discussió teòrica general sobre l'interés de seguir investigant, amb una perspectiva consilient i transformadora de la violència, anticipant àrees a tenir en compte.

Paraules clau: dilemes morals; psicoteràpia psicoanalítica jungiana; culpabilitat; desenvolupament moral; consiliència.

* Metge. Psicòleg. Psicoanalista jungià. Cursant doctorat en Estudis Internacionals de Pau, Conflictes i Desenvolupament, en la Universitat Jaume I (UJI Castelló) – Membre de la Societat Internacional per al desenvolupament de la Psicoanàlisi jungià. <<http://sidpaj.es/>>. Psicoterapeuta acreditat per FAP i MPE – Federació d'Associacions de Psicòlegs i Metges Psicoterapeutes d'Espanya. Correspondència: <mikel@ibiltarineky.com>.

Resumen

Esta investigación se inició en el año 2014 con el objetivo principal de conocer si los pacientes que realizan una psicoterapia cambian su praxis moral. Otros objetivos eran descubrir asociaciones significativas entre subgrupos de la muestra. La muestra se captó principalmente por internet. Los datos recogidos son: sociodemográficos; el cuestionario de personalidad MCMI y la evaluación de unos dilemas éticos con respuestas dicotómicas y con una explicación descriptiva. Los dilemas se diseñaron específicamente para la investigación. El análisis se ha efectuado con herramientas cualitativas (Atlas.ti) y cuantitativas (SPSS) sobre una muestra válida de 85 sujetos, y con la hipótesis nula H_0 : Realizar como paciente un proceso de psicoterapia no incrementa la elección utilitarista ante dilemas morales.

Resultados: a) se rechaza la H_0 . Hacer psicoterapia si está asociada a incremento de elecciones utilitaristas; b) los sujetos de más edad son más utilitaristas; c) las personalidades compulsivas con sentimiento de culpa hacen elecciones deontologistas. La articulación de análisis cuantitativo y cualitativo es poco frecuente en las investigaciones y, en la nuestra, se ha evidenciado su potencial generador de significado. Se discute sobre los resultados, insuficiencias y alcance de la investigación. Se concluye con una discusión teórica general sobre el interés de seguir investigando, con una perspectiva consiliente y transformadora de la violencia, anticipando áreas a tener en cuenta.

Palabras clave: dilemas morales; psicoterapia psicoanalítica junguiana; culpabilidad; desarrollo moral; consiliencia.

Abstract

This research began in 2014 with the main objective of knowing if the patients who perform a psychotherapy change their moral praxis. Other objectives were to discover significant associations between subgroups in the sample. The sample was captured mainly by the internet. The data collected are: sociodemographic; the MCMI personality questionnaire and the evaluation of ethical dilemmas with dichotomous responses and a descriptive explanation. The dilemmas were designed specifically for research. The analysis was carried out with qualitative tools (Atlas.ti) and quantitative (SPSS) on a valid sample of 85 subjects, and with the null hypothesis H_0 : Performing as a patient a process of psychotherapy does not increase the utilitarian choice to moral dilemmas.

Results: a) H_0 is rejected. Psychotherapy is associated with an increase in utilitarian choices; b) older subjects are more utilitarian; c) Compulsive personalities with guilty feelings make deontological elections. The articulation of quantitative and qualitative analysis is infrequent in the investigations and, in the investigation, its potential generator of meaning has been evidenced. The results, shortcomings and scope of the research are discussed. It

concludes with a general theoretical discussion about the interest of continuing to investigate, with a consilient and transforming perspective of violence, anticipating areas to take into account.

Key words: moral dilemmas; jungian psychoanalytic psychotherapy; culpability; moral development; consilience.

Estat de la qüestió

Tots els símptomes psicopatològics, encara que algun més clarament –cleptomania–, s’associen a conductes amorals. En les teràpies psicoanalítiques es constata que el subjecte transforma la seua estructura cognitiva al costat de l’extinció dels símptomes clínics. L’extinció de la patologia dota al subjecte, en alliberar-ho del determinisme, d’un potencial de funcionament moral diferent. Encara que el psicoterapeuta disposa de criteris avaluatius, per a apreciar la capacitació del pacient per a una praxi moral més autònoma, no és habitual avaluar objectivament la cognició moral en les altes terapèutiques. En els seguiments posteriors a l’alta a voltes s’arrepleguen dades que posen en dubte que, en situacions reals de la vida, les decisions morals siguin diferents. Aclarir aquest fenomen requereix recerca en un marc diferent del clínic.

Kohlberg considera que és essencial comprendre l’estructura del raonament que avalua els dilemes morals i en les seues recerques són els aspectes formals del pensament moral els que interessen a Kohlberg, és a dir, les raons que tenen les persones per a triar una o una altra acció (Kohlberg, 1982; Kohlberg, 1984; Kohlberg, Power i Higgins, 1997). Hi ha dues posicions contrastades en l’enteniment clàssic de la moralitat: la posició deontològica postula que certes accions són sempre amorals, independentment de quan bones siguin les intencions o resultats i que les decisions morals es basen en respostes innates, automàtiques, intuïtives i més emocionals (Kant, 2008; Scanlon, 1982, 1998). La posició utilitària o conseqüencialista (Mill, 1989; Regan, 1980; Elster i Enggrapes, 1982; Bentham, 1983) postula que l’acció correcta és la que provoca un bé major, independentment dels mitjans utilitzats i que les eleccions es basen en un raonament de deliberació avaluativa més lenta que comporta esforç.

Una situació típica d’elecció utilitarista és sacrificar un subjecte per a salvar un grup. Alasdair Mac Intyre, principal exponent de la «nostàlgia comunitarista», en *After virtue* (MacIntyre, 1981) fa un lúcid estudi històric de l’ètica que conclou en un diagnòstic pessimista: l’ètica ja no és possible, doncs no és possible arribar a acords morals ni fonamentar-los racionalment. Cada subjecte s’adscriu a una o una altra forma d’ètica segons la coherència entre les seues «atractors» interns i les ofertes externes: les seues eleccions són, doncs, relativistes. Propera a aqueixa posició relativista, més intersubjectiva, està la

teoria diàdica (Gray, Waytz i Young, 2012) que proporciona un marc, en el qual la cognició moral probablement no es caracteritza pel conflicte entre les accions d'«agents» i els resultats en «pacients», sinó per la seua activació mútua. Teoria també qüestionada per recerques (Baxter, 2016) que apunten a una prevalença de la «percepció de la ment». Per a Kant els éssers humans ens caracteritzem per una «insociable sociabilitat» (Martínez Guzmán, 1997). Haidt i Joseph (2007) van intentar identificar les bases psicològiques mitjançant les quals les diferents cultures creen la gran varietat de sistemes morals. Van trobar-ne cinc: Dany, Justícia i equitat, Filiació i lleialtat, Autoritat i respecte, Puresa i santedat. Hi ha recerques controvertides de la neurociència. Algunes (Joshua D. Greene, Nystrom, Engell, Darley i Cohen, 2004) troben diferències entre les avaluacions morals de pacients amb dany en l'Escorça Prefrontal Ventromedial –CPV– i les persones sense dany neurològic. La hipòtesi de el «pacient utilitarista» –de moda en la neurociència cognitiva– associa lesió en CPV, en mostrar una disposició utilitarista en les seues respostes als «dilemes morals personals», revelant una possible manca d'empatia.

Hi ha pocs estudis basats en trets de personalitat: un, realitzat amb psicòpates, va revelar que un subgrup d'aquests –amb poca ansietat– feia eleccions clarament utilitaristes (Koenigs, Kruepke, Zeier i Newman, 2012). En la recensió del llibre de Darcia Narvaez (2014) publicada en l'*Anuari de Psicologia* (Cunyat Agut, 2016), es destaca la vital importància que, per a la moral, té l'experiència primerenca dels subjectes per a la integració neurobiològica del cervell triúnic de Mc Lean. D'aquesta revisió citada s'infereix que hi ha més literatura sobre la discussió entre deontologistes i utilitaristes, que sobre la intersubjectivitat; i que la posició utilitarista s'associa a lesions, a psicopaties. També s'apunta que la major part de les persones solen preferir l'opció deontologista, la qual cosa indicaria que aquesta opció ha sigut afavorida per la selecció natural, que cerca maximitzar la cooperació.

En aquesta investigació s'explora el funcionament moral amb una perspectiva consilient aportant dades sobre l'estructura de la personalitat i amb una metodologia d'anàlisi qualitativa-quantitativa, que va més lluny de la mirada reduccionista exclusivament quantitativa. La diferència entre allò quantitatiu i allò qualitatiu és poc precisa (Mayntz, Holm, Hübner i Muñoz, 1969). Resulta impossible que un investigador pugui recórrer a una forma sense utilitzar l'altra. L'enfocament integrat multimodal, també insisteix en la integració d'allò quantitatiu i qualitatiu (Henwood, 2004, 2008).

Atès que formular una hipòtesi des de l'inici promou rigorositat en la recerca, cal citar la d'aquest estudi que estableix com a hipòtesi nul·la la següent H_0 : sotmetre's com a pacient a un procés de psicoteràpia no incrementa l'elecció utilitarista davant dilemes morals.

Mètode

Participants

Procedència de la mostra. Dues vies: *a)* contacte directe amb participants d'activitats socials com a seminaris, conferències etc.-; *b)* mitjançant *internet*. El projecte d'investigació es publicà a les xarxes socials. Les mostres d'*internet* són freqüentment usades en la recerca psicològica, ja que mantenen la confiabilitat igual a les poblacions basades en laboratori, mentre que proporcionen una major diversitat (Skitka i Sargis, 2006). Els subjectes participaren voluntàriament i sense remuneració –el sistema MTurksi remunera–. Total 499 protocols, el 66% captat en *internet*.

Instruments

Els participants van emplenar un material. La majoria ho va fer electrònicament, mitjançant formularis «docs» dipositats en un espai *google*. Seccions del material: *a)* sociodemogràfic; *b)* religió; *c)* qüestionari de personalitat MCMI –Inventari Clínic Multiaxial de MILLON–. L'apèndix 1 presenta un informe fictici del MCMI; *d)* vuit dilemes morals amb dues respostes una obligatòria –si/no– i una altra voluntària, consistent a relatar les raons, els sentiments, reflexions, que li produïa el dilema. L'apèndix 2 conté els dilemes usats en la recerca, en l'ordre en què es presentaven. S'han exclòs de l'estudi els dilemes dissenyats per a explorar actituds, com la confiança, la «lleialtat invisible» i la paranoia.

En el seu disseny es van controlar diverses variables: *a)* ordre de presentació; *b)* tipus de material; *c)* que arplegaren aspectes que es discuteixen en les recerques sobre la moralitat; *d)* que abordaren situacions factibles d'estar properes a l'experiència de la gent en l'actualitat i *e)* que promogueren contacte emocional i reflexió introspectiva en els participants. Els dilemes tenen una naturalesa paradoxal, que els fa evocadors emocionalment (J. D. Greene, Sommerville, Nystrom, Darley i Cohen, 2001).

Quines àrees exploren?

El dilema del moribund la dicotomia «personal» –deontologisme/utilitarisme–. És el principal en la recerca i es presenta en tercer lloc i mitjançant una imatge, per emergir en un context d'impacte emocional pels anteriors i provoquen una resposta immediata, sense el fre de tenir que comprendre un text.

El dilema «gratificació» obliga a triar una modalitat «plaent», en un context subjacent de dimensions polars: íntima/social i secret/divulgació.

El dilema «demanda de dolor sexual», confronta al subjecte front a la manera d'actuar en un dany consentit. Una forma de dicotomia –deontologisme/utilitarisme– indirecta o «ímpersonal».

El dilema «perdó» confronta amb actuar des del ressentiment o des de la compassió. En «Llibertat i ressentiment», Strawson (1995) diserta sobre açò.

El dilema «autoritzar inseminació» confronta amb la responsabilitat de sancionar el desig de l'altre que demanda, amb certa propietat, respecte a un tercer mort.

El dilema «ecològic» confronta l'altruisme amb el propi interès.

El conjunt conté els factors arreglats per Haidt i Joseph. Criteris d'exclusió. S'han exclòs els protocols que no estaven totalment complimentats i els que no complien els criteris de validesa i fiabilitat del MCMI, resultant una mostra vàlida de 85 subjectes(17%).

Procediment

Categoritzacions de la mostra

1.- Basant-se en el «dilema del moribund» i contrastant la descripció oberta amb la seua resposta –si/no–, s'han codificat els subjectes com a pertanyents a una d'aquestes tres categories: deontologistes; utilitaristes i relativistes. La relativista és equivalent a la «utilitarista-deontologista» de la recerca d'Everett i al. (2016). La categoria relativista ha procedit sobretot dels deontologistes, segons la resposta dicotòmica –48% responen no tirar a l'aigua al moribund–, i açò ha ocorregut més amb les dones –55%–.

2.- Amb les respostes de la secció de religió, s'han codificat els subjectes com a pertanyents a una d'aquestes categories: cap religió; espiritualitat; ateu/agnòstic; budista; monoteista.

3.- Segons el resultat de la correcció del MCMI s'han codificat els subjectes com a pertanyents a una d'aquestes categories: sa; neuròtic; fronterer; psicòtic.

La categorització genera tres noves variables discriminatives a incloure per a l'anàlisi quantitativa que s'ha realitzat, mitjançant el programa estadístic SPSS. S'ha utilitzat l'eina Atlas.ti per a l'anàlisi qualitativa amb la finalitat de descobrir les xarxes semàntiques subjacents en les respostes explicatives de tots els dilemes morals proposats en la recerca.

Anàlisi de dades

Del total de la mostra, la major part de les respostes al dilema del moribund són deontologistes, li segueixen les utilitaristes i finalment les relativistes. Les dones són més relativistes (taules 1 i 2).

TAULA 1
Tipus d'eleccions morals

Tipus moral	Freqüència	Percentatge
Utilitaristes	24	28,2
Relativistes	9	10,6
Deontologistes	52	61,2
Total	85	100,0

TAULA 2
Tipus d'eleccions morals segons gènere

Gènere	Utilitaristes	Relativistes	Deontologistes
Home	41,70%	33,30%	42,30%
Muller	58,30%	66,70%	57,70%

En la figura 1 es presenta la xarxa «tirar a l'aigua al moribund», obtinguda després de l'anàlisi amb Atlas.ti. L'elecció dels deontologistes és «no tirar al moribund» i està: 1. Determinada per una espiritualitat associada a no tenir la potestat de controlar la destinació; 2. Causada per no poder suportar, en el futur, el sentiment de culpa i per la identificació amb el moribund, especialment si és conegut o familiar; 3. Afavorida per la pressió del grup; 4. Associada a una actitud de sacrifici, per exemple tirant-se el subjecte a l'aigua, per a deixar lloc al moribund; 5. Associada a acompanyar al moribund en el seu procés de mort, cuidant-lo; 6. Associada a l'esperança en què ocorregui alguna cosa que salvi la situació; 7. Associada a la necessitat que la decisió sigui consensuada pel grup; 8. Associada amb el canibalisme, consistent en no tirar al moribund i tenir-ho com a reserva per a poder menjar-se'l si el naufragi dura i no són rescatats.

L'elecció dels utilitaristes és «tirar a l'aigua al moribund» i es caracteritza per: 1. No estar impedida per ser conscients que aqueix acte seria un fet que els causaria culpa, en el futur; 2. Estar associada amb sentiment de dolor per la decisió; 3. Estar associada amb indagar si hi ha altres candidats; 4. Associada amb la identificació i actitud d'acompanyament al moribund; 5. El sacrifici és part d'aqueixa actitud, un sent que sacrifica alguna cosa.

L'elecció dels relativistes és «tirar a l'aigua al moribund» i està associada amb: 1. Fer-ho a manera d'eutanàsia; 2. Tenir una actitud ecològica; 3. Amb una actitud caníbal.

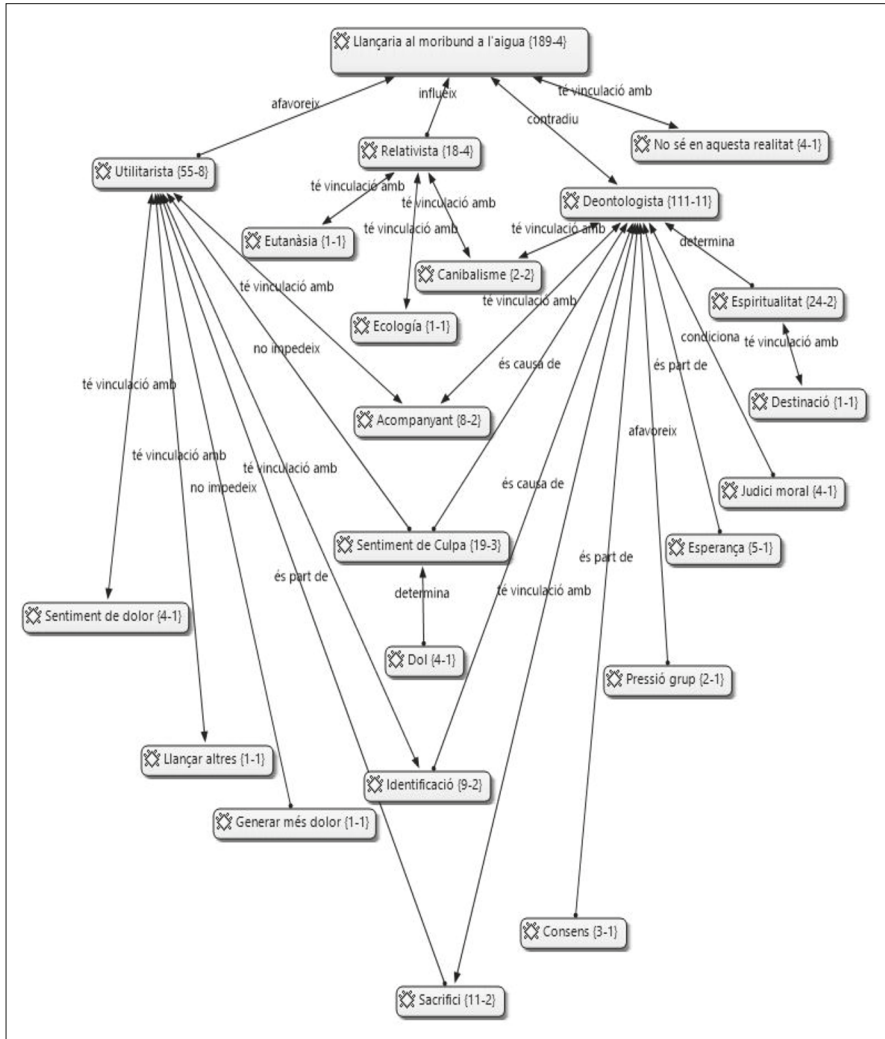

Figura 1. Xarxa «Tirar al moribund» Atlas.ti Classificació topològica. S'indiquen les relacions i els tipus d'associació dels conceptes codificats: associació; determinació; afavoreix; influeix...Les xifres entre parèntesis indiquen etiquetes en les categoritzacions de l'Atlas.ti.

Els deontologistes no tirarien al moribund a l'aigua, no accedirien a causar dolor a la seua parella, ni a perdonar la seua infidelitat, denunciarien a l'empresa i preferirien tenir sexe. Els utilitaristes tirarien al moribund, denunciarien a l'empresa, i no accedirien a causar dolor a la seua parella. Els relativistes

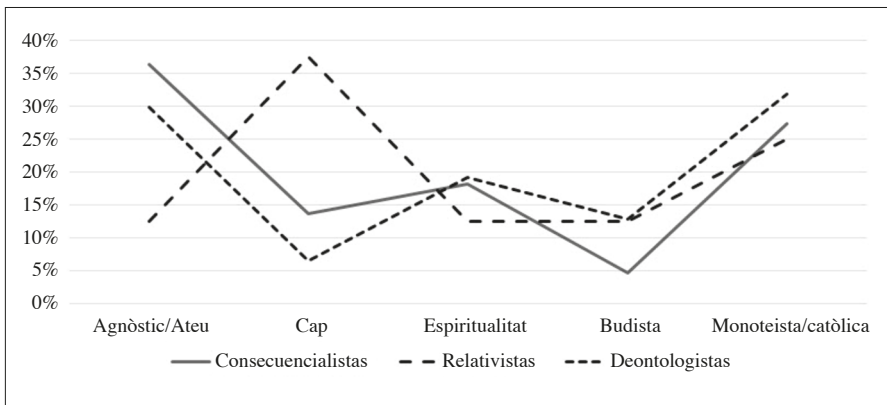
tirarien al moribund, preferirien tenir sexe, i denunciarien a l'empresa. Tots els grups autoritzarien la inseminació artificial –taula 3–.

TAULA 3
Taula creuada dilemes* tipus de moralitat

Dilemes	Utilitaristes	Relativistes	Deontologistes
Gratificació: Tindria sexe	50,00%	55,60%	69,20%
Dolor: causaria dolor	45,80%	22,20%	28,80%
Tirar al moribund: el tiraria a l'aigua	50,00%	33,00%	11,90%
Resentiment/compasió: no perdonaria	58,30%	55,60%	61,50%
Jutge: Autoritzaria inseminació	79,20%	77,80%	71,20%
Altruisme/interès propi: denunciaria a l'empresa	79,20%	55,60%	71,20%

* El percentatge fa referència a les columnes.

Els que no pertanyen a cap tipus de religió són més relativistes. Els budistes són els menys utilitaristes (gràfica 1).

Gràfica 1. Religiositat i eleccions morals.

Per a l'anàlisi de les dades de personalitat s'ha cercat verificar les troballes de l'anàlisi qualitativa amb *l'Atlas.ti*. La fiabilitat de les escales del MCMI, en consistència interna, és bona –alpha de Cronbach 0,82–. Les anàlisis factorials MCP han pogut fer-se, en complir els requisits RMO (0,829) i Bartlett (sig. 0.001). Els resultats es presenten en les taules 4, 5 i 6 i gràfiques 2 i 3.

TAULA 4

Taula creuada estructures de personalitat tipus de moralitat

Estructura Clínica	Utilitaristes	Relativistes	Deontologistes
Sa	16,70%	11,10%	7,70%
Neuròtic	58,30%	66,70%	69,20%
Fronterer	25,00%	22,20%	19,20%
Psicòtic	0,00%	0,00%	3,80%

TAULA 5

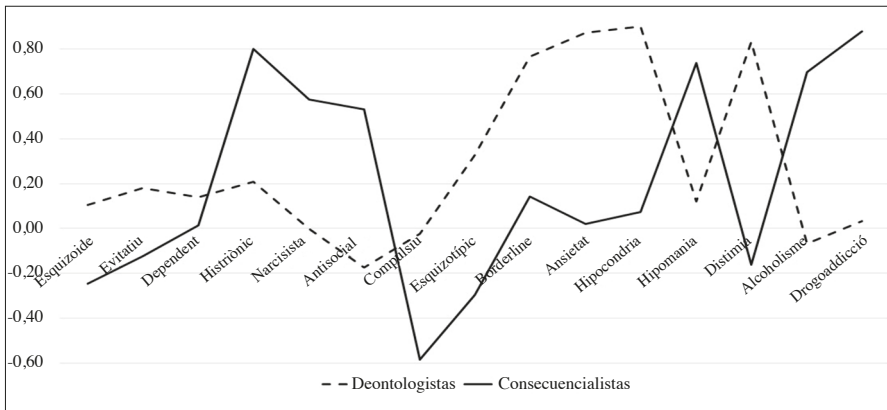
Anàlisi factorial MCMI

Anàlisi factorial MCMI	Utilitaristes	Deontologistes
Factors i varianza explicada	5/ 86,525%	4/ 78,937%
Variança del primer factor	31,96%	38,96%

TAULA 6

Taula creuada pes en factor escales MCMI tipus de moralitat

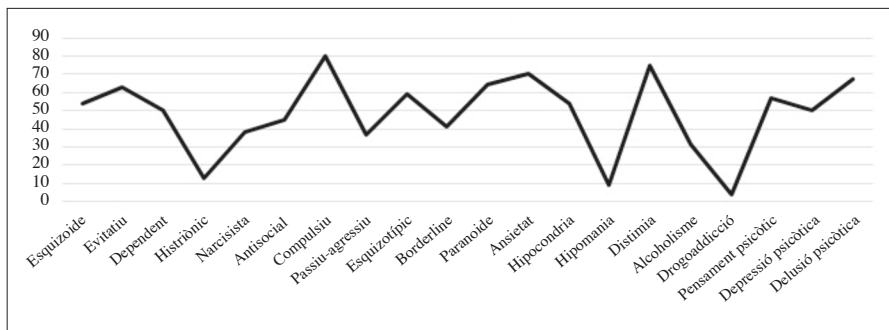
Escales MCMI	Utilitaristes	Deontologistes
Compulsiu	-0,314	0,561
Distímia	-0,162	0,831

Gràfica 2. Escales que discriminen els tipus morals en el tercer factor.

Les dades de relativistes tenen menor consistència en ser la seua mostra la més menuda. Els utilitaristes, en relació als deontologistes tenen un perfil més saludable, puntuen més en els patrons de personalitat més sans i menys en les escales clíniques, trobant-se un perfil oposats en distímia, hipomania, alcoholisme i drogoaddicció. La puntuació en distímia té significativitat estadística en l'anàlisi t-test per a grups independents ($\mu_1 \neq \mu_2$). [$t(59) = 2.45, p = .0312$]-.

En la gràfica 3 es representa en perfil complet del MCMI dels subjectes deontologistes que van explicar que la culpabilitat que sentirien en el futur, era la seua raó per a no tirar al moribund. Aquest perfil es caracteritza per un patró de personalitat compulsiu-esquizoide-evitant amb depressió-ansiosa i contencions sense compensacions escapatòries, com a drogues o alcohol.

Gràfica 3. Escales MCMI dels subjectes deontologistes que refereixen culpabilitat.

Els utilitaristes tenen més edat, amb significativitat estadística. El test ($t(74) = 3,496, p = .001$). El F-test ANOVA de una via ($F(84) = 6,341, p = .003$). Per a $M = 48,38$ anys amb un SD (+/-10,842), $M = 39,19$ anys amb un SD (+/- 10,53).

Anàlisi en relació a la psicoteràpia

Els que han fet psicoteràpia, són els més utilitaristes –taula 7–, sent estadísticament significatiu en l'anàlisi del ji quadrat. [$\chi^2 (2, N = 85) = 9,533, p = .009$]. Aquest subgrup és el 20% del total de la mostra. És una representació alta comparada amb la població general. Segons les dades de Bloomberg (2015) solament un 2,04 per cent de la població havia cercat ajuda psiquiàtrica en els 12 meses estudiats, encara que l'activitat de la psiquiatria espanyola és més alta que en altres països.

TAULA 7
Taula creuada tipus moral psicoteràpia

Tipus moral	Psicoteràpia			
	No		Sí	
	Casos	%	Casos	%
Utilitaristes	16	23,50	8	47,10
Relativistes	5	7,00	4	28,60
Deontologistes	47	69,10	5	29,40
Total	68		17	

En les següents taules s'aprecien tendències d'aquest grup, que no són estadísticament significatives: son menys creients o de major religiositat –taula 8– i més sans –taula 9–. No es tenen dades sobre el seu nivell de salut abans de fer psicoteràpia. Han contestat de manera semblant als que no han fet psicoteràpia. respecte a «tirar a l'aigua al moribund» i igual homes que dones –taules 10 i 11–.

TAULA 8
Taula creuada religió psicoteràpia

Religió	Psicoteràpia		
	No	Sí	Total
Monoteistes	19	1	22
Budistes	3	1	4
Religiositat	21	9	30
No creient	21	5	26
Ateu/agnòstic	4	1	5
Total	68	17	87

TAULA 9
Taula creuada estructura clínica psicoteràpia

Estructura Clínica	Psicoteràpia			
	No		Sí	
	Casos	%	Casos	%
Sa	4	5,90	5	29,40
Neuròtic	46	67,20	10	58,60
Fronterer	16	23,70	2	11,10
Psicòtic	2	2,80	0	0,00

TAULA 10
Taula creuada dilema moribund psicoteràpia

El tiraria a l'aigua?	Psicoteràpia			
	No		Sí	
	Casos	%	Casos	%
No	46	67	8	48
Sí	22	32	9	52

TAULA 11
Taula creuada dilema moribund psicoteràpia gènere

El tiraria a l'aigua?	Psicoteràpia			
	No		Sí	
	Home	Dona	Home	Dona
No	19	27	5	5
Sí	9	13	4	3

L'anàlisi per regressió lineal, respecte a quines variables de personalitat del MCMI poden influir en el tipus d'elecció moral, no s'ha trobat associat significativament. No obstant l'anàlisi de regressió per a dades categòriques –escalament òptico– testant com a predictors de psicoteràpia, edat i gènere, si que s'ha trobat significat estadístic [ANOVA ($F(84) = 2,853, p = .011$)]. El gènere, doncs, no te significativitat.

TAULA 12
Significativitat i importància

Ítem	F	Sig.	Importància
Psicoteràpia	7,760	0,000	0,629
Edat	3,192	0,047	0,357
Gènere	0,618	0,542	0,014

Resultats

Resultats:

- a) es rebutja la H_0 . Per tant, fer psicoteràpia sí que està associada a un canvi en les eleccions als dilemes que són més utilitaristes;
- b) els subjectes de més edat són més utilitaristes;
- c) les personalitats compulsives, amb sentiment de culpa, fan eleccions deontologistes.

Que el treball de la psicoteràpia estiga associat a eleccions morals utilitàries, té sentit. El treball d'introspecció i elaboració genera autoconeixement, adquisició d'un estil d'investigar sobre la consciència i la capacitat de distanciar-se dels automatismes interns que, a més, ja no sobredeterminen.

Aqueixes són condicions per a poder deliberar sobre l'escenari del dilema proposat. Les descripcions davant els dilemes que aporten els subjectes manifesten aqueixa deliberació. El procés d'elecció és complex, contempla més dimensions, és intersubjetiu. Algú va afirmar que en un escenari real potser ocorria una altra cosa. Altres van afirmar que seria dolorós prendre la decisió de «tirar al moribund» i que el dolor duraria temps o tota la vida. El procés de psicoteràpia acosta a tots dos gèneres cap a estils més igualitaris de respostes, encara que sense significativitat estadística. Que els de més edat destaquen per fer més eleccions utilitaristes probablement està influït per la dimensió temporal de la durada de la teràpia dels subjectes analitzats.

En una recerca amb el «dilema del xiquet plorant» (J. D. Greene, 2009) l'investigador va provar que els impulsos inicials poden contenir-se amb un procés de deliberació que activa una segona àrea cerebral. Dilema: Una mare i el seu fill estan ocults juntament amb moltes altres persones en un soterrani, en sòl enemic en situació de guerra, el plor del xiquet alertarà als enemics que si ho senten mataran a tots els refugiats. Arribaria a matar al xiquet si fóra necessari? En tots els subjectes s'incrementa l'activitat en el còrtex cingulat anterior. Quan la resposta al dilema és: «sí, mataria al meu fill», s'eleva l'activitat en el còrtex prefrontaldorsolateral, suggerint un processament addicional que reemplaça la reacció inicial davant l'impactant del dilema. L'altra troballa rellevant és la relació entre l'elecció deontologista i el sentiment de culpa, que impideix prendre-la decisió de «danyar» a l'altre en benefici del col·lectiu. Aquesta associació té significació estadística: un patró de personalitat compulsiu-esquizoide-evitant amb depressió-ansiosa del que s'infereix que es tractaria d'un sentiment de culpa obsessiu-rumiador, difícil de confrontar i que podria tenir matisos «persecutoris», generant ansietat. L'elecció deontològica, en aquest cas, és un mecanisme d'evitació que li determina i li impedeix un exercici lliure per a triar.

En la discussió moral es discuteix sobre l'existència d'una moral innata, la funció essencial de la qual fóra promoure el progrés de l'espècie humana, al contrari de la consideració de la moral com a fre a l'egocentrisme, la falta d'empatia, i la cultura de la guerra perpètua. Encara que fóra cert difícilment podria actuar en subjectes determinats pel dany –trauma– en el seu desenvolupament. Són suggeridores diverses propostes. Una d'elles, sobre els components instintius de la reciprocitat (Suchak i de Waal, 2012), en la qual els autors proven que els micos caputxins comprenen l'avantatge de la reciprocitat i l'actuen sense la càrrega cognitiva negativa –de molts humans– que frena la reciprocitat. Cognicions negatives, i «mecanismes de defensa psicoanalítics» són denominacions equivalents, sorgeixen d'un aprenentatge assaig-error com a resposta adaptativa a un mitjà hostil, i són, també similars als *samskaras* indis (Eliade, 1998). El dany, sembla ser un factor determinant, però no l'objectiu sinó la percepció subjectiva de qui tria. Fins i tot el dilema de la gratificació pot ser percebut com a dany a un tercer absent –la parella actual o edíptica–, com si foa una víctima d'una injustícia, i aqueixa percepció determina l'elecció. Per contra, es pot deixar de veure el dany en els casos de genocidi (Castano i Giner-Sorolla, 2006).

No fer mal és habitualment un mecanisme de defensa enfront de la retaliació –ser danyat–, més que una actitud altruista, i si aquesta no és efectiva apareixen altres mecanismes: la negació, la justificació –considerar infrahumans als aborígens australians citat per Castano– o l'escisió. El principi «No faces a un altre el que no vulgues que et facen a tu» és percebut i interpretat de manera molt diversa segons les subjectivitats. Alguns subjectes de l'estudi hi han recorregut per no accedir a produir el dolor demandat per la seua parella. És necessària l'empatia per a la intersubjectivitat, però alguns subjectes perceben com a empatia el que és un mecanisme defensiu d'identificació projectiva, i açò els porta a un automatisme deontològic. No fan mal per a no patir ells, evitant sentir el dolor de l'altre. És el pol oposat al dels psicòpates que manquen d'una resposta empàtica al dolor de les víctimes i que podrien fer eleccions utilitaristes d'una manera automàtica.

La teoria de les fundacions morals (Graham i al., 2013) assumeix l'absència de dany objectiu en les violacions de la «puresa» –exemple: menjar un gos mort–. Un acte dolent o impur en la dimensió be/malament també pot ser percebut com danyar, en última instància, a un mateix. Són diversos mecanismes, la finalitat dels quals és evitar ser més danyats. Alguns subjectes han referit l'opció d'un autosacrifici abans que fer mal, tirant-se a l'aigua en comptes de tirar al moribund, un fenomen que pot tenir diversos significats no explorats en aquesta recerca: descarregar culpa, evitar el càstig –major– d'un altre, autocastigant-se de manera «controlada»; complex d'heroï en la polaritat narcisista-masoquista; un acte de puresa... Fer el bé per a evitar el mal major? Algunes d'aquestes disposicions estan en l'ideal social que premia, i, a voltes exigeix, l'autosacrifici en honor del bé.

En l'autosacrifici caben éssers estimats; la «puresa del sacrifici d'Isaac Abraham» és un referent. Derrida diu que pot parlar-se tant del sacrifici d'Abraham com el d'Isaac: «... i és aquest el sacrifici dels dos, el donar-(la)-mort-al-un altre donant-se (la)mort, mortificant-se per a donar aquesta mort en ofrena sacrificial a Déu...» (2000: 71). Déu dóna una ordre doblement impossible: d'una banda, perquè demana el pitjor; per un altre, perquè es retracta. En les auto-inmolacions terroristes poden convergir aspectes d'aquestes dinàmiques complexes. Sachdeva (2015) investiga sobre el significat de l'autosacrifici en el judici moral. Sobre el suïcidi hi ha discussió entre investigadors que afirmen que la percepció de dany prediu el judici moral davant el suïcidi (Gray, 2014), i uns altres que responen que la puresa és més important que el dany (Rottman, Kelemen i Young, 2014). La percepció de dany se sustenta en el sistema càstig/recompensa pels actes morals, estesa a altres possibles existències –karma/reencarnació; cel/infern–. En última instància el que subjau en el nucli és la terra tenebrosa de l'ansietat davant la mort, que la Teoria del Maneig del Terror (TMT) considera clau en la dinàmica dels subjectes.

Les respostes deontològiques poden estar motivades per la necessitat de conformació social. Un subjecte de la mostra va expressar que va triar passar un dia en comptes de ficar-se al llit i tenir una relació sexual perquè pensava o imaginada que era l'acceptable en la societat. Everett (2016) fa una recerca que conclou que les persones que fan judicis deontològics són preferides com a agents socials, perquè són percebuts com més morals i de confiança.

N'hi ha prou, però, amb una nova potencialitat per a realitzar accions morals diferents? Encara que siga condició necessària possiblement no és suficient. La violència estructural de la cultura colonitza la ment amb referents que justifiquen la violència. En Kafka: intent fallit d'alliberar-se del colonitzador intern (Bleichmar, 2016) l'autor mostra com els intents individuals d'alliberament poden ser fallits. La psicoteràpia, que implica l'aliança d'un individu amb el terapeuta, té com a objectiu l'anàlisi dels aspectes més íntims de l'impacte de la violència estructural, però no aborda la totalitat del fenomen de la violència. El subjecte canvia radicalment d'actitud des de les creences fanàtiques fins a una perspectiva de realitat complexa. Està capacitada per a la praxi d'una moralitat més autònoma, però l'execució segueix mantenint un alt grau de contingència a les circumstàncies d'una situació real. Quan s'és agent actiu de l'acció moral, la execució concreta dependrà de la complexitat del vincle que establisca amb l'agent passiu que rep l'acció. Açò és conseqüència de l'efecte de la dimensió transpersonal que s'activa en la relació. La relació cara-a-cara és fonamental, com afirma Lévinas. «Sóc totalment solament; així, doncs, l'ésser en mi, el fet que existisc, el meu existir, és el que constitueix l'element absolutament intransitiu, alguna cosa sense intencionalitat ni relació. Tot es pot intercanviar en-

tre els éssers, excepte l'existir» (Lévinas, 2000, 53 i 54). En aqueixos contextos, d'activació complexa de la informació, l'empatia amb emocions i pensaments dels altres sobrepassa les opinions preestablertes.

Discussió

Inicialment l'infant humà és «amoral», adquireix una consciència ètica al llarg del seu desenvolupament, que no es consolida fins al final de l'adolescència, com ho indiquen les recerques psicoanalítiques, les clàssiques de Piaget o Kohlberg (Kohlberg, Power i Higgins, 1997), entre altres. Una recerca (Wellman i al., 2001) afirma que les habilitats socio-cognitives es desenvolupen durant els primers 5 anys de vida i es consoliden en l'adolescència. És el que afirma la recerca psicoanalítica que situa la terminació de la fase edípica al voltant dels 5 anys. Una altra recerca estudia l'adolescència (Blakemore i Choudhury, 2006) i aporta dades neurocientífiques en la mateixa línia. No obstant açò, no tot subjecte arriba al desenvolupament potencial de la consciència moral. Molts es queden fixats en estadis previs i funcionen amb una moral immadura. És interessant comprovar que la recerca sobre la moralitat va propiciant confluències entre paradigmes i que les restriccions metodològiques del positivisme, el conductisme, i, a voltes, el historicisme, que podien paralitzar una actitud consilient, es van relaxant, a l'hora que apareix l'interès a indagar sobre les estructures –«caixes negres»– que donen sentit als trets parcials. Tal com diu Edgar Morin (1994), el pensament complex està animat per l'aspiració a un saber no parcel·lat, no dividit, i no reduccionista, i el reconeixement de l'inacabat i incomplet de tot coneixement. aspirant al coneixement multidimensional.

Experimentar un període traumàtic impacta en el subjecte més enllà del dolor, doncs «frena» la construcció de l'ètica i de la pròpia estructura neurològica. En pacients amb trastorn d'estrès posttraumàtic s'han constatat canvis estructurals i/o funcionals en l'escorça prefrontal, ACC –cingulat anterior–, OFC –orbitofrontal– i amígdala (Francati, Vermetten i Bremner, 2007). Àrees compromeses amb el judici moral. En un estudi recent amb dones adultes que van experimentar abusos en la infància (Nazarov i al., 2016) els investigadors conclouen que la vergonya, culpa i temor a ser desaprovades els impedia fer eleccions utilitaristes. A més, presentaven un dèficit de raonament altruista associat a una falta d'empatia. Johanna Meehan (1995) exposa com supervivents de l'incest, principalment dones, pateixen de falta de confiança en elles mateixes perquè la seua identitat s'ha construït sense respecte al seu propi cos. W. Reich (1933) va fonamentar en la misèria sexual una de les causes de l'augment del feixisme. La traumatització és conseqüència de la violència que s'exerceix contra la víc-

tima per agents ja aculturats en la violència. Les nostres societats de cultura de «guerra perpètua» i «pau negativa», exerceixen una violència estructural (Galting, 2003) sobre els subjectes a través d'agents institucionals, un de clau és la família. En una revisió de la literatura sobre abusos sexuals infantils i psicopatologia, publicada en l'*Anuari de Psicologia*, els autors constaten que el tema és de gran rellevància i que comporta nombrosos problemes de salut mental a llarg termini (Albiñana i Carbonell, 2014). La traumatització té graus d'intensitat i quasi tots tenim una afectació.

Una conseqüència és la confusió entre agressivitat i violència, que es converteix en una de les causes profundes dels conflictes, interns i externs. Aristòtil ho tenia clar «... el violent –bíaios– és contrari a la naturalesa, i posterior al que és conforme a ella. De manera que, si en cap ser corporal hi ha un moviment natural, no hi haurà moviment de cap classe» (Martínez Guzmán, 2001: 209). El conforme a la naturalesa és l'agressivitat. El concepte de força de Hannah Arendt (1998: 147) es refereix al mateix. La violència social és registrada en termes individuals com a terror paralitzant. Per a la psicoanalista Betty A. Reardon (1996) l'origen de la violència, que justifica el sexisme i la guerra, és la por a la diversitat pel temor a perdre el poder. S'origina en la infància en tots dos gèneres, amb matisos diferents. L'home se sent vulnerable davant la mare i reacciona amb un intent de domini del femení i certa fascinació per la guerra. En aquesta condició s'ha perdut el poder comunicatiu d'actuar concertadament (Habermas, 1984). El determinisme no és inexorable, el conflicte és motor de canvi que aporta la tensió energètica necessària per a consciència i l'acció. Açò acostava a la veritat interna i social. «Una de les eines més utilitzades a nivell internacional, en cas de vulneracions als drets humans, són les comissions de la veritat» (Mínguez Alcaide, 2016: 33).

Per a canviar la resposta moral es necessita actuar en l'estructura social i en el subjecte. La psicoteràpia actua en el subjecte individualment o en grup (Burlingame i Layne, 2001). Abans de l'alta hauria de conformar-se amb el pacient la seua consciència moral, la seua relació amb l'altre en el context polític social, i la mort pròpia. Dos investigadors de la Complutense (Piñuela Sánchez i Yela García, 2016) han treballat des de la perspectiva TMT, l'efecte de la pròpia mortalitat (MS) sobre la minimització sentimental –una forma de deshumanització– dels terroristes islamistes, en funció de l'orientació política dels universitaris estudiats. Conclouen que els resultats recolzen la tesi que la MS condiciona l'actitud més que la posició política. El canvi en l'estructura necessita tant de construir, per al que la filosofia, la política, la ciència, aporten idees i accions, com aportar plantejaments que propicien una deliberació transformadora. Per citar-ne algun exemple: les propostes de reconeixement elaborades per Axel Honneth (1997) com alternatives per a la transformació pacífica dels conflictes

o la de Judith Butler, qui amb una visió política de deconstrucció antiesencialista, arreplega idees d'Austin; de la visió construccionista de la sexualitat de Foucault; de Jacques Derrida; de la psicoanàlisi lacanià; de Simone de Beauvoir, per a la seua proposta performativa de gènere (Acosta, 2010).

Aquesta recerca s'ha dissenyat des d'una perspectiva consilient, i, per açò, té interès compartir-la en la comunitat científica.

Sovint i fins i tot normalment, dir alguna cosa produirà certes conseqüències o efectes sobre els sabers, pensaments o accions de l'auditori o de qui emet l'expressió... Cridem a la realització d'un acte d'aquest tipus un acte performatiu (Austin, 1971).

Alguns subjectes van comunicar que el material de la recerca els va suposar prendre contacte amb actituds pròpies que els eren desconegudes fins llavors precipiant l'inici de canvis.

En recerques futures seria convenient considerar el següent:

Repensar els dilemes com a instruments vàlids: cal dubtar sobre si el criteri de quantitat és el més adequat, salvar sis en comptes d'un és més utilitarista. «Un home lliure pensa menys en la mort, i la seua saviesa no és una meditació de la mort, sinó de la vida» (Baruch Espinosa en la seua Ètica). Potser aqueixa saviesa valorarà la utilitat d'una altra forma per exemple associada a la qualitat. Com a mínim incorporar escenaris més intersubjetius, contemplant el fenomen de la transferència.

Incorporar en la recerca sobre el innatisme, aportacions de la psicoanàlisi que informen sobre informacions prepersonales, en forma de precognicions, fantasies inconscients i arquetips col·lectius (León-Ric, 2009) que prefiguren la capacitat simbòlica. D'acord amb Carl Jung (2002) en la relació amb l'arquetip es pot sostenir que cal l'acceptació d'accions «dolentes», fins i tot espantoses, que la vida ens convida a cometre en honor d'un propòsit major. Però solament és vàlid per a la vida si l'acció es produeix d'acord amb el si-mateix, no amb el jo. Açò generarà al subjecte un sofriment real, en renunciar a l'ideal d'una consciència pura, en una interacció exigent entre el be i el mal. El subjecte de l'acció patirà en la seua pròpia ànima, sense deixar-se vèncer per la culpa, doncs aquesta mantindria al subjecte parilitzat i en la inèrcia de la negació de la vida, o podria portar-li a la autocompassió. El sofriment és el requisit de veracitat. En termes psicològics un subjecte hauria de «sacrificar el seu jo» per a seguir evolucionant. Açò significa matar el vincle del jo amb un narcisisme exloent de l'altre, per a poder abandonar-se al misteri. Aqueix acte, en solitud radical, és fundant d'un funcionament complex, de consciència sistèmica ecològica, de la qual el subjecte se sent part integrant, amb humilitat i responsabilitat, doncs els seus actes, sent autònoms, repercuteixen en tot el conjunt. Una posició que

implica una obertura a allò transpersonal, amb una responsabilitat moral del subjecte. Una posició molt diferent de la d'Abraham. Alguns subjectes de la recerca podrien estar propers a açò. Potser llavors poguera ser real el que afirma Sartre sobre la llibertat «l'home no té naturalesa, no té una essència, per la qual cosa és lliure i és el que ell mateix ha decidit ser».

Explorar la «cognició integrada» en funcionament de «procés terciari» (Arieti, Silvano, 1976; Fiorini, Hector J., 1995; Washburn, 1997, 1999). A aqueix estat, molt més complex de funcionament, s'arriba mitjançant la integració de les diverses facultats i dimensions humanes, personals i transpersonals. Kohlberg ja havia avançat un estat moral transconvencional amb la seua «etapa còsmica» (Kohlberg, L. i Power, F., 2012), apuntant, també, més enllà d'un desenvolupament seqüencial de les etapes, que els subjectes poden tenir diferents nivells de desenvolupament moral no integrats en una coherència, ja que disocien els diferents nivells de desenvolupament moral aplicant un o un altre, en segons quines àrees de la seua existència. Altres autors havien aportat revisions de l'etapa postconvencional de Kohlberg (Rest, James, Muriel Bebeau, Darcia Narvaez, 1999).

Així doncs es podria explorar la diversitat antropològica (Garcia, 2017) amb una actitud compromesa amb els problemes dels éssers humans abandonant l'etnocentrisme. O el «relat mític» que els subjectes es fan sobre el seu desenvolupament i existència. O la relació entre moralitat i capacitat heurística com l'art i la ciència del descobriment i de la invenció o de resoldre problemes mitjançant la creativitat i el pensament lateral o pensament divergent. O realitzar algun assaig clínic provant alguna intervenció que pugui servir per a transformar la consciència moral dels subjectes.

Limitacions de l'estudi

Es van deixar com a voluntàries les respostes obertes reduint la mostra vàlida. Aquestes respostes obertes mancaven d'estructura ben definida pel que la classificació en els tipus morals va tenir certa dificultat.

Indeterminació d'alguns termes: el terme psicoteràpia no estava delimitat, no es pot determinar ni si la van acabar o estaven fent-la, ni el tipus de psicoteràpia, encara que la major part és psicoanalítica. El terme religió no precisa si es refereix a l'actual o a la qual el subjecte havia sigut aculturat.

És discutible que la imatge per al dilema del moribund, facilite una resposta més automatitzada. Encara que el seu objectiu era provocar un heurístic, en la seua accepció de dreuera ràpida, que resolguera el dilema sense deliberar massa, el resultat és depenent de la capacitat de simbolització del subjecte.

Referències

- Acosta, C. A. D. (2010). Judith Butler y la teoría de la performatividad de género. *Revista de educación y pensamiento*, 17, pp. 85-95.
- Albiñana, J. i Carbonell, E. (2014). Abús sexual infantil: conseqüències psicològiques a llarg termini i factors de risc i protectors. *Anuari de psicologia de la Societat Valenciana de Psicologia, Monogràfic Jove 2013-2014*, pp. 33-54.
- Arendt, H. (1998). Sobre la violencia. En *Crisis de la república*. Madrid: Taurus.
- Arieti, Silvano (1976). *La Creatividad: La Síntesis Mágica*. Fondo de Cultura Económica.
- Austin, J. L. (1971). *Palabras y Acciones Como Hacer Cosas Con Palabras*. Buenos Aires: Paidós.
- Bentham, J. (1983). *Deontology; together with a table of the springs of action; and the article on utilitarianism* (The Collected Works of Jeremy Bentham). Oxford, England: Oxford University Press. (Original work published 1879).
- Blakemore, S.-J. i Choudhury, S. (2006). Development of the adolescent brain: implications for executive function and social cognition. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47(3-4), pp. 296-312.
- Burlingame, G. M. i Layne, C. M. (2001). Group-based interventions for trauma survivors: Introduction to the special issue. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 5(4), pp. 243-245.
- Castano, E. i Giner-Sorolla, R. (2006). Not Quite Human: Infrahumanization in Response to Collective Responsibility for Intergroup Killing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(5), pp. 804-818.
- Cunyat Agut, M. (2016). Darcia Narvaez (2014) Neurobiology and the development of human morality: evolution, culture and wisdom New York: WW Norton & Co., 393 pp. *Anuari de Psicologia, Monogràfic Jove*, 2, pp. 211-212.
- Derrida, Jacques. (2000). *Dar la muerte*. Barcelona: Paidós.
- Eliade, M. (1998). *El Yoga. Inmortalidad y libertad*. México: Fondo de Cultura Económica (1954).
- Elster, J. i Grapes, S. (1982). Utilitarianism and the genesis of wants.
- Everett, M. J.; Jim A. C.; ... Pizarro, David A.; ... Crockett (2016). Inference of Trustworthiness from Intuitive Moral Judgments. Intuitive moral judgments and partner choice. *Journal of Experimental Psychology: General*, 772-787(145.6), Inglés.
- Fiorini, Hector J. (1995). *Formaciones de procesos terciarios Una tópica del psiquismo creador*. Paidós.

- Francati, V.; Vermetten, E. i Bremner, J. D. (2007). Functional neuroimaging studies in posttraumatic stress disorder: review of current methods and findings. *Depression and Anxiety*, 24(3), pp. 202-218.
- Galtung, J. (2003). *Paz por medios pacíficos: paz y conflicto, desarrollo y civilización*. Bilbao: Gernika Gogoratuz.
- García, M. (2017, enero 24). Amplificación junguiana del mito de surgimiento del yanomami. OSF Open Science Framework.
- Gray, K. (2014). Harm concerns predict moral judgments of suicide: Comment on Rottman, Kelemen and Young (2014). *Cognition*, 133(1), pp. 329-331.
- Gray, K.; Waytz, A. i Young, L. (2012). The Moral Dyad: A Fundamental Template Unifying Moral Judgment. *Psychological Inquiry*, 23(2), pp. 206-215.
- Greene, J. D. (2009). The cognitive neuroscience of moral judgment. *The Cognitive Neurosciences IV*.
- Greene, J. D.; Nystrom, L. E.; Engell, A. D.; Darley, J. M. i Cohen, J. D. (2004). The neural bases of cognitive conflict and control in moral judgment. *Neuron*, 44(2), pp. 389-400.
- Greene, J. D.; Sommerville, R.; Nystrom, L.; Darley, J. i Cohen, J. (2001). An fMRI investigation of emotional engagement in moral judgment. *Science (New York, N.Y.)*, 293(5537), pp. 2105-2108.
- Habermas, J. (1984). El concepto de poder en Hannah Arendt. En *Perfiles filosófico-políticos*. Madrid: Taurus.
- Haidt, J. i Joseph, C. (2007). The moral mind: How 5 sets of innate moral intuitions guide the development of many culture-specific virtues, and perhaps even modules. En Carruthers, P.; Laurence, S. i Stich, S. (eds.), *The Innate Mind*, 3, pp. 367-391. New York: Oxford.
- Henwood, K. (2004). Reinventing validity: Reflections on principles and practices from beyond the quality-quantity divide. En D. Todd Z. ... Nerlich, B. ... Mckeown, S. i Clarke (eds.), *Mixing methods in psychology* (pp. 37-57). Hove: Psychology Press.
- Henwood, K. (2008). Qualitative research, reflexivity and living with risk: Valuing and practicing epistemic reflexivity and centering marginality. *Qualitative research in psychology*, 5(1), pp. 45-55.
- Honneth, A. (1997). *La lucha por el reconocimiento. Por una gramática moral de los conflictos sociales* (Crítica). Barcelona.
- Jung, C. G. (2002). *Los arquetipos y el inconsciente colectivo* (Obra completa, Vol. 9/1). Madrid: Trotta.
- Kant, I. (1979). *Crítica de la razón pura*. México: Porrúa.
- Kant, I. (2008). *Fundamentación para una Metafísica de las Costumbres*. Madrid: Alianza (Trabajo original Publicado en 1785).

- Koenigs, M.; Kruepke, M.; Zeier, J. i Newman, J. P. (2012). Utilitarian moral judgment in psychopathy. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 7(6), pp. 708-714.
- Kohlberg, L. (1982). Moral stages and moralization. A cognitive developmental approach. *Infancia y Aprendizaje*, 5(18), pp. 33-51.
- Kohlberg, L. (1984). *Psicología del desarrollo moral*. Bilbao: Desclée de Brouwer (1992).
- Kohlberg, L.; Power, F. C. i Higgins, A. (1997). *La educación moral según Lawrence Kohlberg*. Gedisa Barcelona.
- Kohlberg, L y Power, F. (2012). Desarrollo moral, pensamiento religioso y la cuestión de una Séptima Etapa. *Revista Postconvencionales*, 5-6, pp. 163-210.
- León-Río, B. (2009). Arquetipos e inconsciente colectivo en las artes plásticas a partir de la psicología de C. G. Jung. *Arte, individuo y sociedad*, (21), pp. 37-50.
- Lévinas, E. (2000). *Ética e infinito* (A. Machado Libros, S.A). Madrid.
- MacIntyre, A. (1981). *After virtue*. Londres: A&C Black Publishers (2013).
- MacLean, P. D. (1990). *The triune brain in evolution: Role in paleocerebral functions*. New York: Plenum Publishing Corporation.
- Martínez Guzmán, V. (1997). Reconstruir la paz doscientos años después. Una filosofía transkantiana para la paz. En *La paz en Kant doscientos años después* (pp. 119-134). Valencia: Nau Llibres.
- Martínez Guzmán, V. (2001). *Filosofía para hacer las paces*. Icaria.
- Mayntz, R.; Holm, K.; Hübner, P. i Muñoz, J. N. (1969). *Introducción a los métodos de la sociología empírica*. Madrid: Alianza Editorial (1993).
- Meehan, J. (1995). *Feminists read Habermas, Gendering the Subject of Discourse*. New York: Routledge.
- Mill, J. S. (1989). *El utilitarismo*. Madrid: Alianza (Trabajo original en 1863).
- Mínguez Alcaide, X. (2016). *Apuntes sobre la reparación integral de las víctimas en el contexto vasco*. Tolosa: Gotik.
- Narvaez, D. (2014). *Neurobiology and the Development of Human Morality: Evolution, Culture, and Wisdom*. New York: WW Norton & Company.
- Nazarov, A.; Walaszczyk, V.; Frewen, P.; Oremus, C.; Lanius, R. i McKinnon, M. C. (2016). Moral reasoning in women with posttraumatic stress disorder related to childhood abuse. *European Journal of Psychotraumatology*, 7.
- Piñuela Sánchez, R. i Yela García, C. (2016). Mortality salience, political orientation and minimization of terrorists' secondary emotions. *Psicothema*, 28(1).
- Reardon, B. (1996). *Sexism and the war system*. Syracuse University Press.
- Regan, D. (1980). *Utilitarianism and Co-operation*. Oxford University Press.

- Reich, Wilhelm. (1933). *Psicología de masas del fascismo (1973)*. Barcelona: Roca.
- Rest, James, Muriel Bebeau, Darcia Narvaez. (1999). *Postconventional Moral Thinking. A NeoKohlbergian Approach*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associate.
- Rottman, J.; Kelemen, D. i Young, L. (2014). Purity matters more than harm in moral judgments of suicide: Response to Gray (2014). *Cognition*, 133(1), pp. 332-334.
- Sachdeva, S.; Iliev, R.; Ekhtiari, H. i Dehghani, M. (2015). The Role of Self-Sacrifice in Moral Dilemmas. *PLoS ONE*, 10(6), e0127409. <<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0127409>>.
- Scanlon, T. M. (1982). Contractualism and utilitarianism. En Sen, A. K. i Williams, B. A. O. (eds.), *Utilitarianism and beyond* (pp. 103-110). England: Cambridge University Press.
- Scanlon, T. M. (1998). *What we owe to each other* (Vol. 66). Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press.
- Skitka, L. J. i Sargis, E. G. (2006). The Internet as Psychological Laboratory. *Annual Review of Psychology*, 57(1), pp. 529-555.
- Strawson, P. F. (1995). *Libertad y resentimiento y otros ensayos* (Vol. 37). Grupo Planeta (GBS).
- Suchak, M. i de Waal, F. B. M. (2012). Monkeys benefit from reciprocity without the cognitive burden. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 109(38), pp. 15191-15196.
- Washburn, M. (1997). *El ego y el fundamento dinámico*. Barcelona: Kairós.
- Washburn, M. (1999). *Psicología Transpersonal, en una perspectiva psicoanalítica*. Barcelona: Los libros de La Liebre de Marzo.
- Wellman, H. M.; Cross, D. i Watson, J. (2001). Meta-analysis of theory-of-mind development: the truth about false belief. *Child development*, 72(3), pp. 655-684.

Data de recepció: 05-06-2017

Data d'acceptació: 30-09-2017

APÈNDIX 1

MCMII-III Informe Interpretativo 04/03/2013, Pàgina 3				ID: 12345 J. G. Ejemplo				
INVENTARIO CLÍNICO MULTIAXIAL DE MILLON-III								
VALIDEZ = 0		INCONSISTENCIA = 4						
CÓDIGO DE PERSONALIDAD: - ** 8A * 3 2A <u>1+2B</u> 6A 6B <u>5.8B</u> * 7 4 // - ** - * //								
CÓDIGO DE SÍNDROME: A ** D * // CC SS ** - * //								
CATEGORÍA	PUNTUACIÓN		PERFIL DE PUNTUACIONES DE PREVALENCIA				ESCALAS DIAGNÓSTICAS	
	PD	PREV	0	60	75	85		115
ESCALAS DE VALIDEZ	X	166	92					SINCERIDAD
	Y	4	14					DESEABILIDAD SOCIAL
	Z	28	95					DEVALUACIÓN
PATRONES CLÍNICOS DE LA PERSONALIDAD	1	15	60					ESQUIZOIDE
	2A	20	63					EVITATIVO
	2B	21	59					DEPRESIVO
	3	20	66					DEPENDIENTE
	4	7	4					HISTRIONICO
	5	12	46					NARCISISTA
	6A	14	55					ANTISOCIAL
	6B	14	51					AGRESIVO (SÁDICO)
	7	8	8					COMPULSIVO
	8A	24	83					NEGATIVISTA (PASIVO-AGRESIVO)
PATOLOGÍA GRAVE DE LA PERSONALIDAD	S	16	58					ESQUIZOTÍPICO
	C	23	67					LÍMITE
	P	15	67					PARANOIDE
SÍNDROMES CLÍNICOS	A	17	97					ANSIEDAD
	H	13	66					SOMATOPORMO
	N	11	66					BIPOLAR
	D	17	76					DISTÍMICO
	B	8	66					DEPENDENCIA DEL ALCOHOL
	T	14	74					DEPENDENCIA DE SUSTANCIAS
	R	18	66					ESTRÉS POST-TRAUMÁTICO
	SÍNDROMES CLÍNICOS GRAVES	SS	17	92				
CC		21	107					DEPRESIÓN MAYOR
PP		7	73					TRASTORNO DELIRANTE
INFORMACIÓN CONFIDENCIAL DE USO EXCLUSIVO DEL PROFESIONAL								

Seria compatible amb un diagnòstic DSM-IV: 295.70 Trastorn Esquizoafectiu
300.02 Trastorn d'Ansietat Generalitzat.

APÈNDIX 2

Dilemes morals

1. *Gratificació*

Un dia tens l'oportunitat de triar entre ficar-te al llit una nit amb una persona que és famosa i que desitges sexualment, amb el compromís de mantenir el fet en secret o passar amb aquesta persona un dia de manera que, a més de que sigueu vistos en companyia, pugues parlar d'açò amb qui vulgues.

Què triaries?

2. *Demanda causar dolor*

Com segurament sabràs, les persones masoquistes gaudeixen sexualment sentint dolor o humiliació. En cas que convisquen amb una persona que posseísca trets o tendències sàdiques, les seues relacions són satisfactòries per als dos membres de la parella, i les repercussions d'aqueix dolor plaent són assumibles, en termes generals, per als dos. El problema sexual apareix quan un dels dos membres de la parella no gaudeix amb tals actes. Per exemple, un individu que convisca amb una persona masoquista es veu en el dilema de causar dolor –alguna cosa que en si mateix li repugna moralment–, perquè la seua parella gaudisca.

Si tu et trobares en una situació d'aqueix tipus, accediries a causar dolor a la persona a la qual vols o decidiries trencar amb ella malgrat el teu amor per creure que estàs cometent accions immorals?

3. *Tirar al moribund*

L'home dempeus sosté a un moribund. Si tu estigueres en aqueixa situació el tiraries a l'aigua?

4. *Perdó*

L'emoció és una reacció psíquica que altera l'equilibri i el comportament racional de qualsevol persona. No obstant açò, existeixen individus capaços de dominar-la, i mai –o quasi mai– perden el control dels seus actes, mentre uns altres, en canvi, es deixen portar i realitzen, sota el seu efecte, accions de les quals posteriorment es penedeixen. Imagina't que la teua parella, arrossegada per l'emoció i l'afecte que professa a un antic amic, i davant la insistència d'aquest apel·lant a l'afecte que encara existeix entre els dos, comet un acte d'infidelitat amb tu. El perdonaries pel fet d'haver actuat amb una gran càrrega emotiva? O no ho faries per creure que podia haver controlat la seua emoció, abans de realitzar un acte que traïa vostra mútua confiança?

5 i 6. *Exclosos d'aquesta recerca.*

7. *Autoritzar inseminació*

Suposa que ets jutge i en el teu jutjat entra una demanda d'una dona que sol·licita utilitzar el semen del seu marit mort, per a tenir un fill mitjançant inseminació artificial. Tu ignores quina era la voluntat del mort, en congelar el seu semen –podria ser, per exemple, per a tenir descendència amb una altra dona diferent a la seua–, ja que només tens com a referència la paraula de la seua esposa, sense que pugues contrastar-la amb cap altra. Se't planteja el dilema d'autoritzar o denegar la inseminació artificial, basant-te únicament en raons ètiques, ja que la llei no contempla específicament un cas com aquest.

Què faries i quina seria la teua justificació?

8. *Altruisme/interès propi*

Imagina't que cerques treball i et contracten en una indústria que es dedica a l'elaboració de productes químics. Al cap dels mesos comproves, per la teua pròpia experiència, que l'empresa no respecta la legislació mediambiental vigent i està contaminant les aigües d'un riu amb els residus d'una substància química que passa desapercebuda a simple vista i els efectes de la qual no poden ser comprovats a curt termini, encara que sí a llarg termini.

Açò et planteja un dilema de difícil resolució: has de denunciar a l'empresa per causar contaminació, o has de guardar silenci per a garantir el teu lloc de treball i fins i tot el dels teus companys –et podrien acomiadar, o si la multa i els costos per a adaptar-se a la legislació ecologista anaren molt alts l'empresa podria tancar–.

Què podria més en aquest cas concret: el teu interès ecològic o l'interès personal pel treball?